

Jens Peter Schjødt: *Initiation Between Two Worlds: Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion*. Translated by Victor Hansen. The Viking Collection. Vol. 17. Odense: The University Press of Southern Denmark, 2008. Sid. 525. ISBN 978-87-7674-327-7

Recenserad av Olof Sundqvist

Jens Peter Schjødt har under de senaste decennierna haft en central ställning inom forskningsfältet fornskandinavisk religionshistoria. Många forskare med intressen inom fältet var därför nyfikna och hade stora förväntningar då det blev offentliggjort att han skulle försvara sin doktorsavhandling *Initiation, liminalitet og tilegnelse af numinøs viden. En undersøgelse af struktur og symbolik i førkristen nordisk religion* vid Aarhus universitet i maj 2004. Den danska stencilavhandlingen trycktes dock endast upp i ett begränsat antal exemplar och har varit svår att få tag på för forskare runt om i världen. Nu är det problemet löst, då avhandlingen översatts till engelska och publicerats i bearbetad form med titeln *Initiation Between Two Worlds: Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion* i serien The Viking Collection. Resultatet är ett imponerande verk som är mycket innehållsrikt. Det framgår att författaren arbetat med det i närmare tjugo år.

Som titeln anger är huvudtemat för Schjødts avhandling initiation i förkristen skandinavisk religion. Valet av tematik är synnerligen välmotiverat eftersom ett mer övergripande arbete på detta område hittills har saknats. Rent allmänt har forskningen om initiation och passageritualer (*rites de passage*) spelat en undanskymd roll i det fornskandinaviska sammanhanget. Orsaken till detta är delvis att ritualer endast i begränsad utsträckning skildras i de skriftliga källorna. Men Schjødt är inte ute enbart efter att undersöka initiation som en specifik ritulkategori i fornskandinavisk religion. Hans syfte är att studera initiation som en sekvensstruktur ("sequential structure"), som, förutom i riter också genererats i myter och heroiska berättelser. Målet är att komma åt den ideologi och det "semantiska universum" som är bestämmande för fenomenet initiation oavsett om det uppträder som myt eller ritual. Därmed vidgas Schjødts textkorpus och han får möjlighet att också ta upp några av de viktigaste texterna som rör den fornskandinaviska religionen, nämligen de som uppträder i *Den poetiska Eddan* och *Snorres Edda*. Schjødts arbete är inspirerat av den religionsfenomenologiska forskningstraditionen. Här finns också tydliga influenser från den an-

tropologiska strukturalistiska forskningen. Målet för Schjødt är att konstruera en operationell "initiationsmodell" som kan sprida ljus över vissa mytberättelser, som i isolerad form kan uppfattas som svårtolkade. Med stöd av "modellen" kan dessa myter "öppna sig".

Schjødt ger i kapitel 2 en forskningshistorisk översikt över kategorin initiation och kritiserar den hittillsvarande forskningen på temat i en fornskandinavisk kontext för brist på teoretisk reflektion och begreppsmässig skärpa. Det är enligt Schjødt endast två forskare som har bidragit med mera substantiella forskningsinsatser, nämligen Lily Weiser och Otto Höfler. Men även dessa arbeten har enligt Schjødt teoretiska begränsningar. Med stöd av de strukturalistiska och fenomenologiska teorier som tidigare formulerats av till exempel Arnold van Gennep, Victor Turner och Mircea Eliade, konstruerar därför Schjødt i kapitel 3 ett operationellt begrepp "initiation" och en "working definition" som enligt honom är tillämpbara i det fornskandinaviska sammanhanget. Enligt Schjødt omfattar en initiation på ett horisontellt plan tre faser: en "initial fas", en "liminal fas", och en "final fas". I den initiala fasen separeras subjektet från "denna världen", för att i den "liminala fasen" befinna sig i "den andra världen". Där erhåller han eller hon kunskap eller ett kunskapsobjekt som kan betraktas som ett numinöst vetande. I den finala fasen återgår subjektet till "denna världen" i ett statusmässigt upphöjt och irreversibelt tillstånd. Relationen mellan den initiala och finala fasen å ena sidan, och den liminala fasen å den andra, uttrycks med en rad (symboliska) motsattpar, till exempel liv-död, manligt-kvinnligt, högt-lågt.

I kapitel 4 tar Schjødt upp och värderar de källor som han uppfattar som intressanta i relation till begreppet initiation. Det handlar främst om texter i *Den poetiska Eddan*, *Snorres Edda*, berättelser hos Saxo och fornaldarsagor. Schjødt menar att dessa texter till sin yttre form troligen är unga och härstammar från medeltiden, men innehållet i dem kan vara äldre än formen och gå tillbaka på gamla traditioner. Man kan därför stundtals använda dessa källor för att rekonstruera den förkristna religionen.

Kapitel 5–9 är analysavsnitt där det operationella initiationsbegreppet tillämpas på enskilda mytberättelser, heroiska sagor och skildringar av ritual. Särskilt viktiga är tolkningarna av de så kallade Óðinn-myterna, i synnerhet de som handlar om Mímir, Kvasir och skaldemjödet. Både Mímir och Kvasir dödas och transformeras till objekt (huvud och mjöd) som båda är källor för numinös kunskap. Óðinn, som är subjektet i dessa myter, tillägnar sig dessa kunskapsobjekt på en liminal plats, i underjorden. I skaldemjödsmysen förmedlas detta objekt av ett kvinnligt väsen, Gunnlöd. Då Óðinn återvänder till "denna världen" ovan jord (dvs. Asgård) har hans status förändrats och höjts på ett irreversibelt sätt.

Kapitlet om Óðinns självhängning är ett av de mest intressanta avsnitten i hela boken. Efter en glimrande analys av *Hávamál* 138–141 slår Schjødt fast att passagen snarare beskriver en initiation än en prototypisk offerritual. Det avgörande argumentet för det är att Óðinn genom sin symboliska död under den liminala fasen tillägnar sig numinös kunskap (runorna), som leder till att asaguden erhåller en irreversibel högre status i den finala fasen av ritualen. Här föreligger således de viktigaste av de element som Schjødt postulerat i sin initiationsdefinition.

I kapitel 10 lägger Schjødt en syntes av de resultat han fått fram i analyserna av de enskilda källorna. Syftet är bland annat att relatera liminalitetens semantik till den fornskandinaviska religionens vidare mytiska universum. Detta universum bär prägel av en grundläggande opposition mellan "denna världen" och "den andra världen". Dessa världar omfattar två bipolära semantiska fält. "Denna världen" representeras av asarna, och uppfattas som en maskulin värld fylld av liv. Den är orienterad uppåt i den kosmiska topografien. Vanerna representerar "den andra världen" som har en orientering nedåt i kosmos mot en "undervärld". Den är feminin och associerad med döden. I initiationskontexter reser ett subjekt från "denna världen" till "den andra 'liminala' världen" för att där erhålla ett numinöst kunskapsobjekt (ett talande huvud, mjöd, blod, eller runor), som stundtals förmedlas av feminina varelser. Denna tillägnelse omfattar ibland också ett "dödande". Subjektet för sedan kunskapsobjektet tillbaka till "denna världen". I konklusionsavsnittet (kapitel 11) slår Schjødt fast att det är Óðinn som är subjektet i de mytiska skildringarna. Han framställs där som en prototypisk "initiant" ("model"), och det är han som ursprungligen erhåller den numinösa kunskapen och vet hur han ska kunna tillägna sig den. I de heroiska sagorna är Óðinn också en "gudomlig hjälpare" ("helper") som underlättar initiationer för andra.

Jens Peter Schjødts avhandling är som redan framgått mycket solid, systematisk, språkligt sätt spänstig och i bästa mening ett lärt arbete. Hans argumentation är ofta övertygande. Stilen är resonerande, och han lämnar också gott om utrymme för alternativa teorier och tolkningsmöjligheter. I regel anger han klart och tydligt förutsättningarna och utgångspunkterna för sitt arbete; till exempel är hans diskussion om kategorin initiation mycket uttömmande. Schjødt är dock tämligen kortfattad om varför han har baserat sig på religionsfenomenologi som en av sina inspirationskällor. Detta slags perspektiv och tillvägagångssätt har varit omdiskuterade under de sista decennierna i den allmänna religionshistoriska teoridiskursen, bland annat för att de är dekontextualiserande, och bygger för mycket på generaliseringar utan hänsyn till religiös variation, till exempel geografiskt och temporalt, men också socialt och i förhållande till genus. Just i valet av perspektiv hade man önskat att Schjødt mera utförligt hade diskuterat religionsfenomenologins ställning inom forskningsfältet

religionshistoria, inklusive ett bemötande av de postmoderna kritiker som ifrågasatt det fenomenologiska perspektivet rent allmänt.

Schjødt betraktar initiation som en religiös kategori. I hans fenomenologiska modell utgör därför subjektets mottagande av numinös kunskap ett centralt element. I sin iver att strukturera och påvisa att detta element också föreligger i de enskilda myterna kombinerar Schjødt information från flera olika källor och pressar stundtals källorna hårt för att belägga att det verkligen finns där. I till exempel myten om Óðinns och Lokis blodblandning, som finns nämnd i *Lokasenna* 9, 23–25, hävdar Schjødt att asaguden erhåller numinös kunskap om *seiðr* genom Lokis blod. Men om man uteslutande ser till dessa strofer får vi inget som helst stöd för att detta kunskapselement verkligen ingått i denna mytiska initiationsceremoni. För att få fram detta element krävs ett intrikat resonemang från Schjødts sida där han tvingas hämta stöd från andra källtexter, också sådana som har en helt annan karaktär och är av en annan genre än eddadikten *Lokasenna*, till exempel *Gísla saga Súrs-sonar* och *Þorsteins saga Víkingssonar*. Enligt min mening är det också tvivelaktigt om man utifrån de sagatexter som behandlar blodbrödraskap i en jordisk rituell kontext (se *Gísla saga Súrs-sonar* 6, *Fóstbræðra saga* 2 och *Þorsteins saga Víkingssonar* 12) verkligen kan hävda att denna ceremoni omfattade tillägnelse av numinös kunskap i det förkristna samhället. Här tvingas Schjødt till ett stort inslag av supplement från de mytiska texterna för att belägga sin tolkning. Teorin har således stundtals i Schjødts tolkningar fått företräde framför empirin.

Schjødts studie är mycket textorienterad. Vid flera tillfällen påpekar han att det i princip är omöjligt att komma åt sekvensstrukturer och det semantiska universumet via andra källkategorier än texterna, till exempel det arkeologiska materialet. Den ståndpunkten måste enligt min mening ifrågasättas. Det finns flera arkeologiska studier där sekvenser och symbolspråk vid initiationer synliggjorts, till exempel vid begravningsritualer. Jag nöjer mig här med att hänvisa till den norske arkeologen Terje Gansums intressanta undersökning och tolkning av Oseberghögen. Det är således fullt möjligt även för arkeologin att bidra till vår förståelse av den ideologi som fornskandinaviska initiationer omfattade. Det hade också rent generellt varit intressant att se om andra källkategorier motsäger det resultat Schjødt nått fram till med utgångspunkt i de skriftliga källorna. Hans tolkning på basis av sina textstudier och sitt valda forskningsperspektiv lämnar inte heller något utrymme för, till exempel geografisk och tidsmässig variation. Å andra sidan ligger det också en fördel att som Schjødt avgränsa sig till ett relativt homogent källmaterial. Att jämföra information från det arkeologiska materialet med skriftliga källor är inte okomplicerat. Alla källkategorier präglas av sina diskurser och tillkomstkontexter som gör dem svåra att ställa samman på samma basis.

Den kritik som förts fram ovan handlar i huvudsak om alternativa forskningsperspektiv och är inte ämnad att skymma de stora förtjänster Schjødts avhandling omfattar. Schjødts arbete är en lärd och skarpsinnig produkt, som utmärker sig genom en imponerande intellektuell skärpa. Få religionshistoriker är i dag så väl insatta i de norröna myttraditionerna och forskningen kring dem som Schjødts. Forskningsfältet fornskandinavisk religionshistoria har med Schjødts bok berikats med ett viktigt standardverk som kommer att stå sig i decennier framöver.

Olof Sundqvist. Docent i religionshistoria vid Uppsala universitet och universitetslektor i religionsvetenskap vid Högskolan i Gävle. 801 76 Gävle. Hemadress: Eriks-gatan 11a, 752 18 Uppsala
